

Henrik Kauffmann som politisk diplomat

Af Erik Beukel

Den 21. februar 1997 forsvarede cand.mag. Bo Lidegaard ved Københavns Universitet sin afhandling »I Kongens Navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919-1958« (Samlerens Forlag 1996) for den filosofiske doktorgrad. De officielle opponenter var lektor, dr.scient.pol. Erik Beukel, Odense Universitet, og professor, fil.dr. Carl-Axel Gemzell, Københavns Universitet. Her gengives i let omskrevet form Erik Beukels opposition som 1. officielle opponenter.

Indledning

Henrik Kauffmann var ambassadør i Washington fra 1939 til 1958 og er en fremtrædende og kontroversiel skikkelse i nyere dansk diplomati. Han er mest kendt for sin rolle under Danmarks besættelse 1940-45. Straks den 9. april 1940 erklærede Kauffmann fra Washington, at han ikke ville modtage ordrer fra en dansk regering under tysk tryk. Et år senere – den 9. april 1941 – indgik Kauffmann med den amerikanske regering en overenskomst, der gav USA ret til baser i Grønland.

Bo Lidegaards fremstilling af Kauffmann i dansk diplomati gennem 39 år er et digert værk på 800 sider, heraf 620 sider hovedtekst samt bl.a. noter, bibliografi og English Summary. Det bygger på en bred gennemgang af akter i udenrigsministerielle arkiver, firmaarkiver og privatarkiver i Danmark, USA, Rusland og England. Der er tale om et meget omfattende kildemateriale, som præses har gennemgået med fortjensfuld grundighed.

Jeg vil først give en oversigt over hovedpunkter i afhandlingen. Derefter vil jeg nærmere behandle Kauffmann som diplomat efter 2. Verdenskrig og diskutere hans rolle i den grundlæggende omstilling af dansk udenrigspolitik fra neutralitet til alliancepolitik.

Afhandlingens hovedtræk

I *Indledningen* (s. 19-36) redegøres først for afhandlingens problemstilling. Den *overordnede problemstilling* er Kauffmann som udenrigspolitisk aktør. Ved at være struktureret som en kronologisk gennemgang af en centralt placeret person i dansk diplomati gennem næsten 40 år kaster afhandlingen et interessant lys på centrale modsætninger, konflikter og dilemmaer i dansk udenrigspolitik i en periode, der bl.a. omfatter årene, hvor Danmark foretog skiftet fra neutralitet til alliancepolitik.

Med hensyn til bogens *metodiske udgangspunkt* har præses hentet inspiration fra historisk biografi og fra diskussionen om dansk udenrigspolitik – både den faglige og den politiske. I sammenhæng hermed forklarer Bo Lidegaard (s. 22), at et af hans egne motiver for at beskæftige sig med Kauffmann som diplomat har været »fascination og undren«, efter han i begyndelsen af 1980'erne begyndte at interessere sig for Grønlands placering i forholdet mellem USA og Danmark. Han blev da opmærksom på, at der udgik en »selvstændig dynamik« fra det danske gesandtskab i Washington under ledelse af Henrik Kauffmann, der opererede i et direkte samspil med det amerikanske udenrigsministerium. Spørgsmålet er derfor, om der her ligger »en nøgle til forståelsen af dansk udenrigspolitik i en periode, hvor Danmarks internationale stilling blev afgørende forandret« (s. 22-23).

I forbindelse med dette spørgsmål fremfører præses et par sider senere nogle vigtige metodiske overvejelser: »Biografiens placering af en enkelt person som ledetråd i et længere historisk forløb kan også skærpe historikerens vanskelige grundvilkår: At forståelsen må tage udgangspunkt i kilder, som ikke direkte belyser det mere væsentlige. Faren for at lade det tilgængelige kildematerials tyngdepunkter styre analysens fokus forstærkes i biografien af faren for at overbelyse den portrætteredes betydning og indsats på bekostning af den historiske sammenhæng og de bredere forståelsesrammer« (s. 26). Derfor er det ikke kun »Kauffmanns person og livsforløb, der interesserer mig, men i høj grad også det lys, han kaster over en epoke i dansk diplomati og udenrigspolitik« (s. 28).

Disse forbehold og præciseringer udgør et af hovedpunkterne i min diskussion af fremstillingen af Henrik Kauffmanns rolle efter 1945, som jeg vender tilbage til senere.

Efter indledningen er bogen delt i tre dele: *Del I* handler om årene 1919-40 og består af fire kapitler samt en delkonklusion. Vi følger Kauffmann fra den første udepost som konsulatssekretær ved det danske konsulat i New York og de første kontakter med USA og den transatlantiske

verden til tjenesten som gesandt i Rom 1921-23 – en post, som Kauffmann hurtigt forlod igen for i årene 1924-32 at blive placeret som gesandt i Peking. Skildringen af årene 1924-32 i Peking præges af spændingen mellem diplomati, forretning og rejseinteresser.

Henrik Kauffmanns virke som diplomat var i disse år præget af tre træk: Hans indberetninger var af høj kvalitet, om end de kom med ujævne mellemrum; han havde evner til at få gode kontakter blandt centrale kinesiske beslutningstagere; og han havde store evner til fantasifuld brug af Udenrigsministeriets rejsekonto.

Fra 1932 til 1939 var Kauffmann gesandt i Oslo. Her beskæftede han sig på at mildne de dansk-norske modsætninger som følge af striden om suveræniteten over Grønland. Tiden i Oslo gav også kontakt med en pro-britisk og allerede dengang atlantisk orienteret norsk udenrigspolitik. Her fremhæver forfatteren modsætningen mellem den norske holdning og regeringen Stauning-Munchs pragmatiske tilpasningspolitik.

Som konklusion på del I lægges vægt på, at Henrik Kauffmann allerede før 1939 havde markeret en distance til den dominerende danske udenrigspolitiske holdning og skole, den såkaldte Tysklands-skole. Kauffmann var optaget af det kosmopolitiske, det erhvervmæssige og det vestlige – og havde vænnet sig til en usædvanlig frihed i udøvelsen af det diplomatiske håndværk.

Del II om tiden under 2. Verdenskrig består af otte kapitler samt en delkonklusion. Centralt står naturligt Kauffmanns beslutning den 9. april 1940 om ikke at ville modtage ordre fra en dansk regering under tysk tryk og opfordringen til kolleger i andre lande om at indtage en lignende holdning. Det skildres, hvordan Kauffmanns vanskeligheder ned at få en amerikansk anerkendelse som »uafhængig« gesandt på grund af en tvetydig amerikansk holdning til regeringen i det besatte København presser Kauffmann ud i en lige så tvetydig holdning.

I alt dette spiller Kauffmanns uformelle medarbejder Pou Bang-Jensen en vigtig rolle, og forfatteren kan styrke dokumentationen heraf ved anvendelse af Bang-Jensens privatarkiv.

Det andet hovedpunkt i del II er gennemgangen af den baseaftale, som Kauffmann indgik med den amerikanske regering den 9. april 1941, der som det fremhæves uden tvivl var afgørende for den amerikanske regerings anerkendelse af Kauffmann som »uafhængig« gesandt i USA. Andre kapitler i del II gennemgår Kauffmanns arbejde for Danmark i den amerikanske opinion og tilslutningen til De forenede Nationers erklæring på den danske konges vegne. I delkonklusionen fremhæves, at Henrik Kauffmanns adfærd var med til at sikre Danmarks placering og anerken-

delse efter krigen. Kauffmann brugte det grønlandske kort både til egen fordel og til Danmarks fordel.

Del III om efterkrigstiden består af ti kapitler plus en delkonklusion. De første kapitler behandler Kauffmann som minister uden portefølje maj-oktober 1945 og deltagelsen i San Francisco-konferencen, hvor De forenede Nationer oprettedes, sammen med Hartvig Frisch og Erik Husfeldt, som Kauffmann begge fik et nært samarbejde med. Samværet og venskabet med de to og specielt Hartvig Frisch er interessant, fordi Hartvig Frisch var en skarp og respekteret fortaler for forhandlingspolitikken, også da den blev upopulær. Og samtidig var Hartvig Frisch blandt Christiansborg-politikerne en af de klareste fortalere for en grundlæggende nyorientering af dansk udenrigspolitik efter krigen – en nyorientering, som Kauffmann var den klareste fortaler for i den danske udenrigstjeneste.

De følgende tre kapitler er de centrale i del III og omhandler dels Grønlandsspørgsmålet 1945-51, dels Kauffmanns rolle i skiftet fra neutralitet til alliancepolitik samt den nye Grønlandsaftale 1951. Henrik Kauffmann fremtræder her både som en klartseende og forudseende diplomat og som en manipulerende diplomat, der førte et dobbeltspil. Resten af del III er kortfattede fremstillinger af Kauffmanns mindre fremtrædende rolle op gennem 1950'erne.

Som delkonklusion på del III sammenfattes og præciseres Kauffmanns rolle som politisk gesandt (s. 556-560). Kauffmann fik i en vis forstand ret (havde »fået ret«, jf. s. 558) i den politik, han havde stået for siden begyndelsen af krigen. Den vision om Danmark som deltager i en alliance, Kauffmann under Besættelsen havde sat på spidsen som alternativ og modstykke til neutralitetsfiktionen og samarbejdspolitikken, blev fra 1949 et fælles, om end ikke enerådende udgangspunkt for dansk udenrigspolitik.

Det sidste afsnit i afhandlingen (s. 563-598) er *Konklusion og Perspektivering*, og på de allersidste linjer (s. 598) skriver præses: »Kauffmann forblev en fremmed i dansk diplomati, måske en fremmed i Danmark«. De ord sammenfatter et gennemgående tema i behandlingen af Kauffmanns rolle i dansk diplomati og især i den grundlæggende omstilling af dansk udenrigspolitik fra neutralitet til alliance. *Kauffmann var en fremmed i dansk diplomati, måske en fremmed i Danmark.*

Jeg vil her først og fremmest beskæftige mig nærmere med *Del III* – perioden efter krigen. Når man læser Bo Lidegaards værk, bliver man hurtigt klar over, at Henrik Kauffmann ikke blot var diplomat i snæver be-

tydning – han var en medarbejder i den danske udenrigstjeneste, hvis personlige meninger og holdninger gang på gang var åbenbar. Han var udpræget vestligt orienteret, længe før en sådan holdning blev almindelig i dansk udenrigspolitik; han ville gerne opfattes som kosmopolit, og han var bevidst om sin egen opgave som noget andet og mere end en »neutral« diplomat. Henrik Kauffmann var politisk diplomat på excellence.

På den baggrund vil jeg diskutere fire problemer og spørgsmål vedrørende fremstillingen af Kauffmanns rolle i dansk udenrigspolitik – fire aspekter af Kauffmann som politisk diplomat: 1. Kauffmanns dobbeltspil; 2. Grønlands rolle i dansk sikkerhedspolitik – eller hvad præses kalder den falske tone i dansk udenrigspolitik; 3. Kauffmanns verdensbillede; 4. Holdbarheden af enkelte konklusioner i det afsluttende kapitel »Konklusion og Perspektivering«.

Kauffmanns dobbeltspil

Et centralt punkt i afhandlingen er redegørelsen for, hvorledes Kauffmann efter 2. Verdenskrig tidligt så, at de internationale vilkår for Danmarks udenrigspolitik var væsentligt forandret. I den snævre kreds af embedsmænd og politikere i København var man derimod enten uvidende herom eller højst uvillige til at erkende den nye situation – med Hartvig Frisch som den iøjnefaldende undtagelse blandt de folkevalgte politikere.

I denne situation gennemførte Kauffmann et klart *dobbeltspil*, og på flere måder søgte han at manipulere med Udenrigsministeriet og politikerne. Det vigtigste eksempel er Kauffmanns handlinger, da han erkendte USA's fundamentale militære interesse i Grønland. Straks ved den første officielle kontakt mellem det befriede Danmark og USA vedrørende baserne i Grønland i oktober 1945, fik Kauffmann bekræftet sin forventning om, at en officiel amerikanske henvendelse om en *forlængelse* af baseaftalen – ikke en opsigelse, som man troede og stærkt håbede i København – kunne forventes (s. 394).

Henrik Kauffmann informerede straks Udenrigsministeriet i København herom og pegede på vanskelighederne ved at acceptere rent amerikanske baser, først og fremmest at russerne kunne foretage en sammenkædning af amerikanernes tilstedeværelse i Grønland og russernes på Bornholm. Udenrigsministeriet reagerede på den uventede indberetning med stor beklagelse, og frygten for den sovjetiske reaktion på Bornholm var en vigtig del af baggrunden herfor. Også Kauffmann var bekymret for en russisk sammenkædning af Grønland og Bornholm, først og fremmest

fordi den ville udstille det prekære i den *handel*, han havde indgået med USA i april 1941, da han fik USA's anerkendelse som uafhængig gesandt som en slags »betaling« for aftalen med dens ømtålelige opsigelsesbestemmelse i artikel X.

Ét er, at frygten for en russisk sammenkædning af Bornholm og Grønland var helt uden grundlag. I vurderingen af Kauffmann som diplomat er det centrale imidlertid, at han kun i begrænset omfang informerede Udenrigsministeriet om rækkevidden af de amerikanske ønsker – at USA ville tillade dansk suverænitet i Grønland i civile sager, men ikke i militære. Kontaktpersonen i State Department, Hugh Cummings fra *Division of Northern European Affairs*, havde straks i oktober 1945 så at sige lagt »kortene på bordet over for gesandtskabet« (s. 397-398), hvorefter Kauffmann og Cummings i fællesskab søgte at tilrettelægge en strategi for, hvordan spørgsmålet om amerikanske baser på Grønland bedst kunne fremmes i det neutralistisk tænkende København.

Herved begik Kauffmann hvad Bo Lidegaard kalder et »alvorligt diplomatisk *faux pas*«, og han sendte »mod bedre vidende« et beroligende brev hjem til udenrigsminister Gustav Rasmussen (s. 398).

Senere undlod Kauffmann for Udenrigsministeriet at nævne de tanker, han i juni 1947 havde nævnt i samtaler med repræsentanter for State Department om, at FN-pagtens bestemmelse om regionale arrangementer kunne bruges som ramme for USA's militære tilstedeværelse på Grønland (s. 419-420). Det havde bl.a. til følge, at da udenrigsminister Gustav Rasmussen, Kauffmann og den amerikanske udenrigsminister George Marshall mødtes i oktober 1947, opfordrede Marshall Kauffmann til at udvikle disse tanker om et regionalt arrangement – og Gustav Rasmussen blev da bragt i en pinlig situation, da han intet havde hørt om dette tidligere (s. 427).

Det bidrog for alvor til at reducere Kauffmanns status og tilliden til ham i København.

Generelt gælder det, at Kauffmann ofte af amerikanerne informeredes og konsulteredes og faktisk optrådte som én, der havde fået en opgave af State Department, snarere end som repræsentant for det danske udenrigsministerium, f.eks. i forbindelse med forberedelsen til en ny Grønlandsaftale. Men det er et vigtigt led i fremstillingen heraf, at State Department samtidig var usikker på, om Kauffmann ikke blot spillede sit eget spil (jf. bl.a. s. 415).

Det kunne have været interessant i afhandlingen at få forfatterens vurdering af denne bedømmelse fra State Department.

En anden side af dette er *de langsigtede konsekvenser af Kauffmanns*

dobbeltspil. Her vil jeg tage udgangspunkt i den tidligere omtalte advarsel fra præses (s. 26), hvor det centrale er, at biografiens placering af en enkelt person som ledetråd i et længere historisk forløb ikke direkte belyser det væsentlige i den historiske udvikling. Faren er, at Henrik Kauffmanns betydning og indsats overbelyses på bekostning af den historiske sammenhæng og de bredere forståelsesrammer.

Når man samlet vurderer situationen i slutningen af 1940'erne, kan man konkludere, at Henrik Kauffmanns dobbeltspil på langt sigt ikke havde nogen afgørende betydning for beslutningen om Danmarks alliancetilslutning. Forklaringen herpå er bl.a., at Gustav Rasmussen allerede i slutningen af sin tid som udenrigsminister i Venstre-regeringen blev klar over Kauffmanns dobbeltspil. Og den efterfølgende Hedtoft-regering, dvs. Hedtoft og Gustav Rasmussen, erkendte straks Kauffmanns dobbeltspil – *hvorefter Hedtoft og regeringen valgte at overtage det*.

Der var meget diplomatrænkespil i alt dette, og det er en af bogens værdier, at det påvises, hvordan den mest centralt placerede danske diplomat aktivt deltog i det. Men samtidig viser Bo Lidegaards værk *grænserne* for den »klartseende« diplomats manipulationer. Først og fremmest kom Kauffmanns mangelfulde indsigt i tankegangen i København til at skade den sag, han gerne ville fremme, nemlig Danmarks uforbeholdne tilslutning til den vestlige alliance. Hedtoft og Socialdemokratiet lyttede langt mere til især det norske Arbejderpartiet end til Danmarks chefdiplomat i Washington.

Med andre ord: Kauffmann var hverken *så* klartseende, som han selv gerne ville give udtryk for/indtryk af, eller *så* indflydelsesrig, som man kan forledes til at tro. Spørgsmålet er, om ikke præses i kraft af selve sin tilgang i bogen har en indbygget tendens til at overdrive Kauffmanns selvstændige rolle og betydning? Det kunne have været interessant og i bogens sammenhæng relevant, hvis Bo Lidegaard også havde forsøgt at forholde sig til dette spørgsmål – ikke mindst i lyset af den omtalte advarsel s. 26 om, at den portrætteredes betydning og indsats overbetones på bekostning af den historiske sammenhæng og de bredere forståelsesrammer.

Når det gælder f.eks. Bang-Jensens selvstændige betydning for Kauffmanns beslutning den 9. april 1940, tager forfatteren jo stilling til et sådant »hypotetisk« spørgsmål, jf. s. 349, hvor det hedder, at man skal nok være forsigtig med at overdrive Bang-Jensens betydning som selvstændig drivkraft.

I det afsluttende »Konklusion og Perspektivering« skriver Bo Lidegaard (s. 589): »Nøgternt set må man spørge, om han [dvs. Kauffmann]

var andet end en succesrig diplomatisk kupgeneral – der viste sig at holde på den rigtige hest?« Når det viser sig, at man har holdt på »den rigtige hest«, implicerer det vel, at man ikke selv har haft nogen indflydelse på udfaldet af løbet! Det betyder altså, at når Bo Lidegaard (s. 22) spørger, om der i Kauffmanns adfærd ligger en »nøgle« til forståelsen af skiftet i dansk udenrigspolitik, så er svaret nej – højst at studiet af Kauffmann kaster »lys« over (jf. s. 28) en epoke i dansk udenrigspolitik.

Det næste spørgsmål, jeg vil diskutere, ligger i forlængelse heraf, nemlig forholdet mellem den danske udenrigspolitiske beslutningelite (politikere og diplomater) og offentligheden, når det drejer sig om Grønlands rolle i dansk sikkerhedspolitik.

Den falske tone i dansk udenrigspolitik

Da regeringen Hedtoft i november 1947 afløste regeringen Knud Kristensen, erkendte Hedtoft og Gustav Rasmussen straks Kauffmanns dobbeltspil. Deres reaktion var både at reducere Kauffmanns rolle som den centrale forbindelseskanal til USA og selv at overtage Kauffmanns dobbeltspil.

Denne side af dansk udenrigspolitik sammenfatter præses på en prægnant måde med udtrykket »en falsk tone« – den danske »dobbelt-dobbelt politik«. Som afslutning på kapitlet, der gennemgår Grønlandsspørgsmålet 1945-51, er der et afsnit (s. 436-439) med overskriften *En falsk tone*, hvor det hedder (s. 436): »Danmark fulgte nu [fra februar-marts 1948], hvad man kunne kalde en dobbelt-dobbelt politik: Overfor den danske offentlighed fastholdt regeringen indtrykket af, at det amerikanske engagement i Grønland *var* under afvikling. Overfor USA lod man forstå, at regeringen *ikke* ville tage skridt i den retning. Mens man i virkeligheden var langt inde i overvejelser om, hvordan man alligevel på et tidspunkt *kunne* slippe af med de amerikanske baser i Grønland. Hermed var der kommet en falsk tone ind i forvaltningen af dansk udenrigspolitik«.

Som det siges (s. 489), interesserede man sig fra dansk side mere for, »hvordan de amerikanske aktiviteter *præsenteredes* over for den danske offentlighed, end for, hvad aktiviteterne rent praktisk *indebar*«. Ti sider senere hedder det, at: »Den falske tone i håndteringen af den amerikanske tilstedeværelse fik et ekko, som kunne høres gennem mange års Grønlandspolitik«.

Kernen i denne politik var (jf. s. 500), at ved at give amerikanerne relativt frie hænder i Grønland fik Danmark selv øget frihed til at yde et mini-

mumsbidrag til NATO. Og ved strengt at hemmeligholde karakteren og omfanget af de beføjelser, man havde givet USA, kunne Danmark udadtil fremstå som et land, der i øvrigt stod for ikke-konfrontation og lavspænding i Øst-Vest-forholdet.

Prisen for denne politik var, at store dele af offentligheden aldrig forstod de egentlige forudsætninger for Danmarks stilling i NATO. Meningsbrydningen om Danmarks sikkerhedspolitik kom i vid udstækning til at foregå på et ufuldstændigt grundlag. Dermed kom der en farlig afstand mellem de få centralt placerede udenrigspolitiske beslutningstagere og den bredere offentlighed.

Som præses skriver i »Konklusion og Perspektivering« (s. 586), blev den demokratiske beslutningsproces omkring udenrigs- og sikkerhedspolitiske spørgsmål skævvredet. Herved er afhandlingen om Henrik Kauffmann også en gennemgang af, hvorledes vigtige sider af dansk sikkerhedspolitik efter 2. Verdenskrig har været præget af afstanden mellem centrale beslutningstagere og den brede offentlighed.

Denne konklusion er for nylig på en markant måde blevet styrket af rapporten fra Dansk Udenrigspolitisk Institut om Grønland under Den kolde Krig.¹

Når vi overvejer og diskuterer dette træk ved dansk udenrigspolitik og prøver at forklare det, kan vi formulere en række centrale spørgsmål, f.eks.: 1. Er der noget specielt dansk i en sådan udenrigspolitik, dvs. hvor meget afviger denne danske »falske tone« fra andre landes evt. »falske tone«? 2. I hvilken forstand kan den falske tone forklares ved den internationale situation i slutningen af 1940'erne og under Den kolde Krig? 3. Kan den falske tone forklares ved særlige træk ved (udenrigs)politikerrollen? 4. Hvad betyder den særlige danske forestilling om, at vi som et lille land ikke deltager i de stores konflikter, jf. s. 499, hvor »forestillingen om Danmark som ikke-deltager i de stores konflikter« nævnes?

Sådanne spørgsmål kan belyses ved at sammenligne med andre lande, der i visse henseender ligner os, mens de på andre måder er forskellige fra os. Hvor ligger den centrale knude? Er det forholdet mellem embedsmænd og politikere? Er det angsten for vælgerne? Er det traditionelle forestillingers styrke i befolkningen længe efter, at det er blevet klart, at de bygger på analytisk set forældede antagelser? Kunne sådanne »forældede« forestillinger være udfordret, hvis en Hartvig Frisch, en Poul Bang-

1. *Grønland under den kolde krig. Dansk og amerikansk sikkerhedspolitik 1945-68*, Dansk Udenrigspolitisk Institut, København 1997.

Jensen eller en Henrik Kauffmann i højere grad havde engageret sig offentligt i diskussionen om dansk udenrigspolitik? Hvilken betydning har det, at en påvisning af analytisk set »forældede« forestillinger ofte kombineres med politiske præmisser om det mest hensigtsmæssige svar?²

Kauffmanns verdensbillede

Henrik Kauffmanns verdensbillede og udenrigspolitiske grundholdning var på centrale punkter forskellig fra både andre af Udenrigsministeriets medarbejdere, det store flertal af danske politikere og befolkningens.

Straks i sommeren 1945 bliver det tydeligt, at de medlemmer af udenrigstjenesten, der havde tilbragt krigsårene i Washington, havde en verdensopfattelse, der var helt forskellig fra den, man finder hos kolleger, der havde boet i Danmark under Besættelsen. Kauffmann og hans nære medarbejder Povl Bang-Jensen var de klareste repræsentanter for denne gruppe, der følte sig som en del af det store nye projekt: den nye verdensorden beskyttet af de allieredes militære garantier og med troen på amerikansk frihedsideologi, frihandel, antiimperialisme og folkeret (jf. s. 360). Men da de kom hjem, optændte af det fremtidshåb, udsyn og *drive*, som herskede i Washington, mødte de et København præget af krigens isolation, nedslidning og det nationale udsoningsprojekt, som måtte følge efter befrielsens spontane eufori.

Ud over dele af modstandsbevægelsen repræsenteredes nuancerne i denne basale forskel mellem verdensbilleder i 1945 først og fremmest af Hartvig Frisch, der skilte sig ud ved at anlægge en internationalt orienteret og engageret holdning, der var nærmere Kauffmanns end det store flertal af danske politikere (s. 425).

En speciel side af Kauffmanns verdensbillede vedrører hans udlægning af *atombombens politiske betydning*. Den kan bl.a. ses af en 22 sider lang analyse med overskriften »Atombomben og dens Problemer«, som han i december 1945 sendte Udenrigsministeriet (s. 442). Kauffmann argumenterer i denne analyse for, at atombomben indebærer et vidtrækkende og afgørende brud med de hidtidige forudsætninger for landes omgang med hinanden. Det eneste realistiske og politisk acceptable svar på bombens

---

2. Problemerne behandles i adskillige historiske og politologiske afhandlinger. Et særligt interessant værk er Barbara W. Tuchman: *The March Of Folly. From Troy To Vietnam*, London 1984.

eksistens er en markant styrkelse af et forpligtende internationalt samarbejde og effektiv kontrol med de enkelte landes atomprogrammer. Vejen til beskyttelse mod atombomben går gennem internationale organer, der kan kontrollere både produktion og anvendelse, og Kauffmann argumenterer for, at bomben *i sig selv* vil kunne fremtvinge en sådan udvikling.

I denne tolkning er der klare ligheder med Niels Bohrs tanker. Kauffmann sendte også analysen til æresboligen på Carlsberg (jf. s. 443), hvor Niels Bohr kunne nikke genkendende til mange af de tanker, han havde udviklet under opholdet hos Kauffmann under krigen. Som Bo Lidegaard udtrykker det (s. 441): Kun én fremtrædende dansk diplomat synes med liv og sjæl at have gjort Niels Bohrs analyse til sin egen, nemlig Henrik Kauffmann.

Disse visioner og idealer var i overensstemmelse med de idealer om større international retfærdighed, de små landes ret og opbygningen af et globalt retssamfund, som prægede Roosevelt-administrationens *liberale internationalister*, og som havde mange indflydelsesrige tilhængere i Washington, ikke mindst blandt de personer, der under krigen havde været Kauffmanns nærmeste kontakter i den amerikanske hovedstad.

Ét er imidlertid – som præses skriver (s. 443) – at sådanne analyser i 1945-46 »på en sær måde var fjernt fra København«. Noget andet er, at analysen af atombombens politiske konsekvenser på mange måder også var »fjernt fra« de opfattelser, der dominerede i andre amerikanske politiske kredse end de liberale internationalister.

Man må her spørge, om Kauffmann ikke var opmærksom på, at de liberale internationalister så langt fra var eneherkende i USA? Med bagklogskabens fordele kan en nutidig iagttager spørge, hvorfor Kauffmann ikke fortalte Udenrigsministeriet om *de modstridende holdninger i USA* til dette? Ud fra værkets referat af Kauffmanns gennemgang af »detaljer i den amerikanske debat« (jf. s. 442) får man ikke indtrykket heraf.

Hvordan forklarer vi denne side af Kauffmann som diplomat? Var Kauffmann så optaget af disse – for ham – så indlysende rigtige tanker, at han helt glemte, at der i USA var andre holdninger og politiske strømninger end den liberale internationalisme, han havde så mange kontakter til? I enkelte andre tilfælde kunne Kauffmanns depecher til København indeholde nok så klare analyser og kritik af amerikanske fænomener, jf. den skarpe kommentar i en depeche i august 1953 til mccarthyismen som en »forgiftning« i det amerikanske samfund, hvis sprogbrug hos Kauffmann fremkaldte »en forstemmende mindelse« om nazismens sprogbrug (s. 506).

Et andet eksempel på Kauffmanns selektive tilgang til amerikansk politik og egen rolle var, da Niels Bohr 4-5 år senere, den 9. juni 1950, ud-

sendte sit »Åbent brev« til FN om bl.a. større åbenhed omkring atomare spørgsmål og behovet for at opbygge en verden, hvor tanker og meninger frit kunne udveksles mellem forskellige lande og folk. Det åbne brev fik begejstret støtte fra Kauffmann og nu også »halvhjertet« (s. 478) fra det officielle Danmark, der instruerede Kauffmann om at arbejde for USA's støtte, hvad der jo ikke var nogen let opgave, netop som Korea-krigen var begyndt.

Men tankerne om større åbenhed var helt fraværende, da Kauffmann i traditionel diplomatisk hemmelighed forhandlede om Grønland – og så ser jeg helt bort fra, at man kunne henvise til Sovjetunionens adfærd som begrundelse for disse tankers manglende realisme. Og hvorfor manglede omtalen og diskussionen af sådanne tankers holdbarhed i *amerikansk politik*?

Var den »klartseende« Kauffmann også noget af en verdensfjern idealist, der forstod kunsten at skille de store visioner fra hverdagens problemer med at realisere dem?

Afslutning

Som afslutning vil jeg diskutere og problematisere et par konklusioner fra værkets afsluttende »Konklusion og Perspektivering«.

Side 584 hedder det: »Både militært og ideologisk gik Socialdemokratiet hele vejen i de spørgsmål, som virkelig gjaldt: Troværdigheden af den amerikanske atomparaply og den indre kamp mod kommunismen«. Udtrykket »hele vejen« burde være præciseret. Dets tilsyneladende enkelthed er selvbedragerisk.

Som en generel karakteristik af de store ændringer i Danmarks og danskernes forhold til omverdenen skriver præses s. 576: »I dag tager man let *deltagelse* for givet. Det er et naturligt fælles udgangspunkt for den udenrigspolitiske forståelse, at Danmark skal være en del af den globale og internationale udvikling omkring os. Når der skal findes et fælles udgangspunkt for diskussionen om Danmarks internationale orientering, falder ord som *medansvar* og *medindflydelse* naturligt i munden. Danmark skal være med, hvor beslutningerne træffes. Kaste sit lod i vægtskålen, det være sig nok så beskedent. Påtage sig sin del af ansvaret.«³

3. Den første del af citatet gentages i Bo Lidegaards kronik »Ene mand om en udenrigspolitik«, *Politiken*, 20. februar 1997.

Spørgsmålet er, om ikke præses her lader den engagerede udenrigspolitiske iagttager trænge den kritiske iagttager og forsker ud.

Efter min vurdering er der i en stor del af den danske opinion stadig dyb skepsis over for at tage et *medansvar*, bl.a. fordi mange ikke tror, at vi får *medindflydelse* ved at tage et medansvar.

For at spille »djævelens advokat« kunne man spørge: Hvor megen indflydelse får vi faktisk ved at engagere os? Og hvor megen indflydelse kan 5 millioner mennesker ud fra demokratiske principper kræve i en verden med mere end 5 milliarder mennesker?

Som i slutningen af 1940'erne har mange danskere også i 1990'erne en tosidet holdning til verden omkring os: på den ene side tilslutning til en ønskelig international retsorden, på den anden side en dybtliggende frygt for, at vi blot kommer i klemme mellem de store, når vi engagerer os.

Det ligger i disse kommentarer, at denne pessimistiske holdning på en måde er ret realistisk!

Men denne konklusion er kun én lære, vi kan drage fra historien om Henrik Kauffmann som politisk diplomat. En anden nok så vigtig er at hente i Kauffmanns og Bang-Jensens adfærd både under Besættelsen og i deres budskab i 1948 i forbindelse med Påskekrisen og Kauffmanns engagerede indberetning i 1949, umiddelbart før Danmark besluttede sig for Atlantpagten, nemlig *behovet for og værdien af engageret stillingen*.

Dette »behov« eksisterer, uanset at forskere og iagttagere kan pege på nok så mange komplikationer og besværlige sammenhænge og manglende muligheder for indflydelse. Det er i høj grad også, hvad vi kan lære af Henrik Kauffmann som politisk diplomat, og den lære er nære optimistisk.

Når præses skriver på sidste side (s. 598), at Kauffmann »forblev en fremmed i dansk diplomati, måske en fremmed i Danmark«, så er jeg enig. I slutningen af 1940'erne *var* Kauffmann holdningsmæssigt så udpræget en fremmed i Danmark. I dag ville han holdningsmæssigt ikke være *så meget* en fremmed i dansk diplomati og i Danmark.

Men den danske udenrigstjeneste og det danske diplomati er jo stadig kendt for at advare udenrigsministre og politikere mod at engagere sig alt for meget, så noget af en fremmed ville han stadig være på Asiatisk Plads. Man kan så håbe, at Kauffmann i hvert fald i én henseende ville være en helt fremmed i dansk udenrigstjeneste, nemlig hvad angår hans åbenbare dobbeltspil.

I forhold til den danske offentlighed ville Kauffmann og Bang-Jensen holdningsmæssigt placere sig lige i centrum af dagens strid om risikoen

ved Danmarks aktive engagement i internationalt samarbejde, men ikke med et politisk mellemstandpunkt.

I den forstand ville Kauffmann i dag både være en »virkelig« dansker og en fremmed i Danmark.

Til sidst vil jeg sige, at det er en imponerende afhandling, præses har skrevet. Også ved, at den indeholder bedømmelser og konklusioner, der kan sættes spørgsmålstegn ved og i høj grad diskuteres. Bo Lidegaard har på en værdifuld måde bidraget til forskningen i dansk udenrigspolitik. Min kritik har først og fremmest gået på, at præses i højere grad burde have forsøgt en bedømmelse af Henrik Kauffmanns faktiske betydning for dansk udenrigspolitik. Var han en selvstændig drivkraft, eller var hans rolle primært at symbolisere og repræsentere nogle holdninger, der så senere viste sig at blive dominerende i dansk udenrigspolitik? Henrik Kauffmann var også en mere sammensat personlighed, end udtrykket »kosmopolit« antyder, og præses fremstiller det.

Jeg vil slutte med at ønske Bo Lidegaard til lykke med værket!